

Prasmė ir tapatumas analitinėje filosofijoje

PASTABOS APIE ROLANDO PAVILIONIO NEVERBALINIO KONTINUUMO IDĖJĄ

Jonas Dagys

Vilniaus universitetas

Filosofijos istorijos ir logikos katedra

Universiteto g. 9/1, LT-01513 Vilnius

Tel. (8 5) 266 7617

El. paštas: jonas.dagys@fsf.vu.lt

Santrauka. Straipsnis skiriamas Rolando Pavilionio pasiūlytos „nenutrūkstamos neverbalinės konceptualios sistemos“, arba „neverbalinio kontinuumo“, hipotezės aptarimui. Apžvelgiamos neverbalinio kontinuumo hipotezės idėjinės ištakos bei konceptualinės prielaidos, Pavilionio koncepcijos sąsajos su W. Quine'o teorija bei šiuolaikinėmis modalinėmis semantikos koncepcijomis. Galiausiai bendrais bruožais aptariamas jos santykis su šiuolaikine analitine filosofija. Pavilionio filosofinė kūryba dažniausiai pagrįstai priskiriama analitinei tradicijai, į kurią ji sklandžiai įsilieja, tačiau atsižvelgiant į autoriaus intencijas, ji negali būti vienareikšmiškai įsprausta į šios tradicijos rėmus ir veikiau yra persmelkta pastangos rasti sąlytį tarp analitinės kalbos filosofijos ir hermeneutinės tradicijų, įveikti neretai dogmatiškai primetamą šių tradicijų perskyrą.

Pagrindiniai žodžiai: Rolandas Pavilionis, neverbalinis kontinuumas, prasmė, semantika, analitinė filosofija.

I.

Rolando Pavilionio teoriniai darbai dažniausiai laikomi analitinės kalbos filosofijos Lietuvoje pradžia. Lietuvos filosofiją pasauliui pristatančioje rinktinėje *Lithuanian Philosophy: Persons and Ideas* (sud. J. Baranova, 2000), kurioje atskiro straipsnio apie analitinę filosofiją nėra, būtent Pavilionis minimas kaip tyrėjas, supažindinęs vietinę bendruomenę su analitine kalbos filosofija. Tačiau nors būtų sunku ginčyti tai, jog Pavilionis buvo pirmasis Lietuvos

filosofas, ėmęsis gvildinti analitinės kalbos filosofijos, loginės semantikos klausimus, nuomonė, jog Pavilionio mokslinės monografijos *Kalba, logika, filosofija* (1981), *Проблема смысла* (1983), *Meaning and conceptual systems* (1990), jo straipsniai ar paskaitos tebuvo pastanga įtraukti analitinės kalbos filosofijos problematiką į vietinį Lietuvos filosofijos diskursą, būtų klaidinga. Toks supažindinimas buvo veikiau ne pagrindinis, o tik šalutinis uždavinys. Pabrėžtina, jog Pavilionis siekė ne tiek

pristatyti pagrindines analitinės kalbos filosofijos koncepcijas, kiek jas analizuoti, kritiškai vertinti ir, kaip jis pats rašė knygoje *Kalba, logika, filosofija*, „parodyti natūraliosios kalbos semantikos teorijos – kaip prasmės, kurią *kalbos vartotojai* priskiria kalbinėms išraiškoms, ir jų *loginės formos* teorijos – tikslų principinį nepasiekiamumą“ (Pavilionis 1981: 7). Ir nors suprantama, jog tokių tikslų pasiekti nepristatant Lietuvoje dar mažai žinomo kritikos objekto nebūtų buvę nei imanoma, nei prasminga, Pavilionio darbai laikytini ne tiek analitinės kalbos filosofijos idėjų perteikimu, kiek originaliu jos problematikos tyrimu – jis sistemingai analizavo naujausias reikšmės koncepcijas ir pateikė savitą jų kritiką. Pagrindiniu Pavilionio teorinio originalumo komponentu buvo jo pasiūlyta „nenutrūkstamos neverbalinės konceptualios sistemos“, arba „neverbalinio kontinuumo“, hipotezė, kuria ir buvo grindžiama jo semantinių tyrimų programa. Ja remiantis filosofinė lingvistinės prasmės problema sprendžiama kalbos supratimą aiškinant natūraliosios kalbos vartotojų konceptualių sistemų elementais ir ypatumais, kurie neredukuojami į suabsoliutintą ar hipostazuotą kalbos sintaksę ar semantiką. Hipotezė leidžia tirti kalbinių išraiškų supratimą ir interpretavimą, jų vartojimo kontekstus, glaudžiai susiejant semantikos ir pragmatikos lygmenis, taip pat ja remiantis vertinama analitinės filosofijos kalbos koncepcijų raida nuo Gottlobo Frege's iki Willardo Quine'o bei Saulo Kripke's.

Pasak Pavilionio, konceptuali sistema yra neverbalinė, ji pradeda formuotis nepriklausomai nuo kalbos – konceptualinę kompetenciją individas įgyja dar iki įgydamas verbalinę kompetenciją, tačiau kalba pozityviai lemia tolesnį ir iš esmės nesibai-

giantį neverbalinės konceptualios sistemos, apimančios visą individo patyrimą, jo žinias apie pasaulį, formavimąsi. Svarbi ir tolydumo (kontinualumo) problema, iš pradžių sprendžiama konceptualios sistemos raidos, t. y. naujų sąvokų (konceptų) susidarymo konceptualioje sistemoje atžvilgiu, naujų aspektų įgaunanti ir išryškėjanti vėlesnėje Pavilionio kūryboje, pavyzdžiui, monografijoje *Prasmė ir tapatumas, arba Kelionė į save* (2005), kurioje ankstesnių semantinių tyrimų teorinės įžvalgos siejamos su asmens tapatumo ir gyvenimo prasmės problematika. Tenka pripažinti, jog ši plataus užmojo koncepcija jai priderančios ir apskritai pakankamos kompetentingos refleksijos (nei teigiamos, nei neigiamos) nesulaukė, o šiais metais minimos profesoriaus gimimo metinės taps proga žengti pirmuosius žingsnius. Tuo tikslu šiame straipsnyje apžvelgsiu neverbalinio kontinuumo hipotezės idėjinę ištaką bei konceptualines prielaidas, tai leis įvertinti kai kuriuos su ja susijusius teorinius niuansus, ir galiausiai bendrais bruožais aptarti jos santykį su šiuolaikine analitine filosofija.

II.

Pavilionio prasmės kaip tolydžios ir neverbalinės konceptualios sistemos samprata, įvairių tyrinėtojų požiūriu, turi ištakų Alfredo Whiteheado (žr. Gorskij 1983, Šaulauskas 2010), Noamo Chomskio (žr. Šaulauskas 2010), Johno Austino, Peterio F. Strawsono bei Johno R. Searle'o (Fomichev, Fomicheva 1994) idėjose. Nesiveldamas į tiesioginę polemiką su šiomis nuomonėmis, kurios dažnai remiasi ne tik Pavilionio tekstais bet ir asmeniniu bendravimu su juo, aš tikiuosi jas papildyti savo

įžvalgomis, kurios dėl suprantamų priešasčių paremtos vien rašytiniais šaltiniais.

Neverbalinio kontinuumo idėją Pavilionis suformuluoja jau pirmajame savo straipsnyje „Mašininio vertimo galimybės“ (1970), kuriame konceptualios sistemos tolydumas ir neverbalumas fiksuojami kaip esminiai natūralios kalbos interpretavimo aspektai.

Kontinualumas čia nusakomas taip: „Visą pažinimo procesą mes suprantame kaip reikšmių (informacijos) apie išorinį pasaulį įgijimą. Reikšmių įgijimo procesui esmingas toks bruožas: anksčiau įgytos, jau turimos reikšmės interpretuoja naujas, pretenduojančias į turimųjų tarpą (į turimų reikšmių *sistemą*), kartu užtikrinamos pažinimo proceso galimumą ir laipsniškumą: naujos reikšmės įgyjamos tik turimų, jau įgytų reikšmių sistemos pagrindu. Taigi, jei sistemoje nėra reikšmių (arba jų kombinacijų), kurios įgalintų naujos reikšmės interpretavimą – pilną arba dalinį, – pastaroji negali patekti sistemon, ji lieka už sistemos ribų. Vadinas, dviejų reikšmių atžvilgiu iš esmės svarbu nustatyti jų interpretavimo santykį. Visos sistemos atžvilgiu šis santykis reiškia, kad sistema turi *kontinuumo*, o ne diskrecinį charakterį.“ (Pavilionis 1970: 79–80). Šis pasažas papildytas išnaša: „Reikšmės kaip kontinuumo idėja priklauso M. Taubei“ (*ibid.*), su nuoroda į pastarojo veikalą *Skaičiavimo mašinos ir sveikas protas*. Keliais puslapiais vėliau pateikiama minėto veikalo citata su Pavilionio kursyvu: „[...] priešingai žodžiams ir sakiniams, reikšmės neatskirtos viena nuo kitos nei erdvės, nei laiko intervalais. Galima net pasakyti, kad egzistuoja ne aibė reikšmių, bet *viena* (pabraukta mano – P. R.) reikšmė kaip ištisa erdvė – skaidi, bet nesuskaidyta.

Teiginiais reikšmę galima konkretizuoti, t. y. reikšmės erdvėje padaryti pjūvius, kaip fizinis kūnas padaro erdvės pjūvį, nepažeisdamas jos tolydumo“ (Taube, cituojama pgl. Pavilionis 1970: 81–82).

Su taip apibrėžtu reikšmės kontinualumo aspektu glaudžiai siejamas ir jos neverbalinis aspektas: „Kadangi žmogaus gimimo faktą nuo kalbos supratimo ir manipulavimo ja fakto skiria tam tikras *ikikalbinio* žmogaus egzistavimo ir bendravimo su jį supančiu pasauliu laikotarpis, reprezentuojančioms reikšmėms (informacijai) kalbiniais ženklais – žodžiais, sakiniams – suprasti reikia, kad jos būtų interpretuojamos reikšmių, kurios įgytos iki kalbos įvedimo ir atspindi *ikikalbinę* individo patirtį. Pastarąsias vadinsime *neverbalinėmis* (pagal jų įgijimo būdą – nekalbinėmis), skiriant nuo verbalinių (kalbinių, t. y. įgytų kalbiniu kanalu)“ (Pavilionis 1970: 80). Kaip ir vėlesnėje plėtotėje, ikiverbalinės sistemos egzistavimas patvirtinamas ne tik jos „loginiu būtinumu“, nuoroda į Jeano Piaget vaikų elgsenos tyrimus (Pavilionis 1970: 80; 1981: 63).¹

Vėlesniuose Pavilionio darbuose dėl mįslingų priešasčių Mortimeris Taube visiškai nebeminimas, o konceptualios sistemos idėja perimama iš Quine'o, kurio „natūralios kalbos koncepcija ypatinga tuo, kad joje natūralioji kalba suprantama kaip tam tikra konceptuali sistema [...], atspindinti *pažintinę* kalbos vartotojų patirtį“ (Pavilionis 1981: 49). Frege'į priskiriamo

¹ Šiuo požiūriu sunkiai suprantamas Algio Mickūno, apžvelgiančio Pavilionio kalbos teoriją, priekaištas, esą „faktiškai kalbant, nei antropologai, nei archeologai dar nėra nurodę duomenų, kurie paremtų prieškalbinių sąvokų buvimą. Tokio buvimo nėra nurodę nė psichologai, kurie priima tezę, kad kiekvienas žmogus gimsta su gatava konceptų sistema.“ (Mickūnas 1985: 148).

kontekstualumo principo, reikalaujančio bet kurio termino prasmę vertinti tik propozicijos kontekste, ribas Quine'as praplėtė iki visos konceptualios sistemos: „suprasti sakinį reiškia žinoti jo vietą *tam tikroje konceptualioje sistemoje*. Tai reiškia suprasti *kalbą*, kuriai jis priklauso“ (*ibid.*: 53). Semantinės reikšmės ar referencijos kategorijos negali būti taikomos atskirai nuo konkrečios konceptualios sistemos kaip inferenciniais ryšiais susietų reikšmių visumos.

Tačiau Quine'as šiomis holistinėmis prielaidomis grindžia radikalaus vertimo neapibrėžtumą, iš kurio išveda intersubjektyvų prasmės ir referencijos neapibrėžtumą, o šį generalizuoja iki intrasubjektyvaus prasmės neapibrėžtumo. „Quine'o indėlis į ontologijos metodologiją paprastai apibendrinamas šūkiu „Jokių esinių be tapatybės!“ (*No entity without identity!*). Šį reikalavimą tenkina *aibės* – dvi aibės yra tapačios, jei ir tik jei jų elementai yra tie patys. Tačiau jo netenkina kalbos semantikos esiniai, kaip antai konceptai ar propozicijos“ (Gochet 2006: 266). Vadovaudamasis ekstensionalumo reikalavimu kaip stokojančias aiškiai apibrėžtų ar apibrėžiamų tapatumo sąlygų Quine'as linkęs eliminuoti ne tik intersubjektyvias, bet ir intrasubjektyvias prasmes, pastarosioms numatydamas geriausiu atveju instrumentinę funkciją.

Priimdamas holistinį požiūrį į pažinimą, sudarantį prasmės kaip „nenutrūkstamo neverbalinio konstrukto“ esmę, Pavilionis noriai sutinka su Quine'o eliminatyvizmu nuo subjektų nepriklausomų, savarankiškai egzistuojančių prasmų ar absoliučių semantinių distinkcijų atžvilgiu ir šia prasme sutinka su prasmės empirinio nedeterminuotumo teze. Tačiau jis numato

galimybę išsaugoti „prasmes“ ir randa tokią galimybę jas reliatyvizuodamas, pripažindamas esmingai priklausomomis ar netgi sutapatindamas jas su lingvistinių ženklų ar objektų *interpretavimu* konkretaus kalbos vartotojo individualioje konceptualioje sistemoje, kuri savo ruožtu neatsiejama nuo to kalbos vartotojo žinių ir nuomonių apie pasaulį. Skirtingai nei Quine'as, kuris nepripažįsta skirtumo tarp kalbinės išraiškos ir ja reiškiamos minties, tarp kalbos išmokimo ir mąstymo ta kalba išmokimo, Pavilionis yra mažiau radikalus ir mano, jog intersubjektyvus neapibrėžtumas, kuriuo grindžiama kritinė nuostata prasmų absoliutinimo atžvilgiu, pats gali būti aiškinamas remiantis konkrečių kalbos vartotojų pažintinės patirties individualiais skirtumais, jų konceptualių sistemų formavimosi aplinkybėmis ir susilaikant nuo intrasubjektyvaus, individualaus „supratimo“ atmetimo.

Negana to – holizmas čia laikomas neverbalumo pagrindu, o pastarasis – būtina sąlyga pirmajam, kaip vienintelis adekvatus jo paaiškinimas. Jei jau priimame konceptualinį holizmą, tai turėtume iš jo išvesti konceptualios sistemos neverbalumą, nes kalba, skirtingai nei konceptuali sistema, yra diskreti: „ieškoti kokio nors verbalinės formos bei konceptų izomorfizmo nėra prasmės vien dėl konceptualios sistemos *kontinuumo* statuso ir kalbos *diskretiškumo*“ (Pavilionis 1981: 65). Taip Pavilionis atgręžia Quine'o holizmą prieš jo eliminatyvizmą: „priimdami V. Kvaino iškeltą holistinį konceptualios sistemos traktavimo principą, jos nenutrūkstamumą aiškiname, atsižvelgdami į būtinumą postuliuoti tokios sistemos atsiradimą *iki* atsirandant kalbai“ (*ibid.*).

III.

Pavilionio hipotezė postuluoja tolydžią konceptualią sistemą, kuri negali būti verbalinio pobūdžio, be kita ko, dėl savo tolydumo. Semantinė kalbinių išraiškų interpretacija – jų reikšmė – yra derivatyvi ikiverbalinio mąstymo atžvilgiu, kalba tėra žymės, užfiksuotos nenutrūkstamoje konceptualioje erdvėje. Tokia teorija išvengia radikalaus holizmo reliatyvistinių implikacijų, visų pirma postuluodama esminį sąmonės, kaip konceptualios sistemos, intencionalumą.

Platesnis kontekstas leidžia į hipotezę žiūrėti kaip į tai, kas atliepia bendresnės XX a. 7–8 dešimtmečių analitinės filosofijos raidos tendencijas. Analitinė filosofija, atsiradusi ir išsiplėtojusi kaip išimtinai kalbos arba lingvistinė filosofija, tuo raidos laikotarpiu išgyveno viduje subrendusią reviziją, kuri, viena vertus, siejama su loginio pozityvizmo dominavimo atoslūgiu ir, kita vertus, su kognityvinės psichologijos, lingvistikos ir kitų artimų disciplinų paradigminiais pokyčiais. Apibendrintai, šie sudėtingi procesai neatsiejami nuo sąmonės filosofijos problematikos įsigalėjimo, kartais vadinami kognityviniu posūkiu (*cognitive turn*) analitinėje filosofijoje. Tyleris Burge'as XX a. antrosios pusės kalbos ir sąmonės filosofijos apžvalgoje pažymi, jog, plėtojant analitinę filosofiją kaip kalbos filosofiją, ilgainiui Quine'o ir Grice'o reikšmės teorijos atskleidė „sistemišką sąveiką tarp reikšmės ir propozicinių nuostatų, tokių kaip nuomonė ir intencija“ (Burge 1992: 28), o šios sąveikos analizė reikalavo persiorientavimo į sąmonės filosofiją, kurį iš išorės stiprino psichologijos ir kompiuterių mokslo laimėjimai.

Vienas iš svarbių įvykių, paskatinusių ar sustiprinusių tą kognityvinį posūkį,

buvo Noamo Chomsky'o lingvistikos pritaikymas mąstymo analizei. Jerry Fodoras Chomskio universaliosios gramatikos kalbos teoriją generalizavo ir pavertė ją sąmonės, racionalaus protavimo ir mąstymo teorija. Čia postuluojama mąstymo kalbos (*language of thought*) hipotezė, pagal kurią išoriniai natūralios kalbos sakiniai koreliuoja su vidiniais simboliais, smegenų būvių realizuotomis reprezentacijomis, kurios ir sudaro mūsų minčių ar propozicinių nuostatų turinį. Tačiau sąlyginis mąstymo neverbalumas Fodoro koncepcijoje (sąlyginis dėl kvazikalbinio mąstymo pobūdžio) yra susietas su konceptualinės (atominės) struktūros ar simbolinio repertuaro įgimtumu, kurį Pavilionis vadina „racionalistinės filosofijos bagažu“ (1981: 23).

Pavilionio hipotezėje neverbalumas su įgimtumu nesiejamas. Čia vadovaujama si prielaida, kad jokių įgimtų konceptų, bent jau semantiniu požiūriu, nėra, o jų postulavimas veda prie kalbos ar prasmų hipostazavimo ir suabsoliutinimo, kuriuo abejojama, kuriam kaip alternatyva priešinama neverbalinio kontinuumo hipotezė.

Su tam tikromis išlygomis, galima teigti, jog Pavilionio hipotezė ar kalbos logikos (mąstymo) ir pasaulio santykio teorija vertintina kaip mėginimas Quine'o kalbos teoriją adaptuoti kaip sąmonės teoriją, panašiai kaip Fodoras pritaiko Chomskio kalbos teoriją, ir šią holistinę sąmonės teoriją pateikti kaip atsaką Fodorui. Išlygos, apie kurias ką tik teko užsiminti, susijusios su rezervacija tokio tipo kvainiškos sąmonės filosofijos apskritai atžvilgiu, ypač atsižvelgiant į Quine'o eliminatyvizmą tiek prasmų, tiek mentalinių esinių požiūriu.

IV.

Kalbos prasmės aiškinimas, redukuojant ją į minčių – nuomonės ar žinojimo – turinį, net ir postuluojuojant konceptualios sistemos tolydumą, paliktų kalbos ir pasaulio santykį visiškai nepaaiškintą, jei nebūtų paaiškintas minties turinio ir pasaulio santykis. Šiuo klausimu Pavilionis yra nepageidaujamai atsargus ir mįslingas: „Apskritai, kiek yra bendravimo su pasauliu bei jo pažinimo būdų, tiek yra ir kanalų, kuriais gali būti perduota informacija apie pasaulį“ (Pavilionis 1981: 63). Neišvengiamai kyla klausimas, kas čia vadinama kanalais ir kas čia vadinama pasauliu? Ką galima pripažinti kanalu į pasaulį ir kaip traktuoti informacijos tokiu kanalu perdavimą?

Klausimas, kurio Pavilionis eksplicitiškai nesvarsto, bet kuriam turime daugelį prielaidų – galimų pasaulių semantika ir dviejų būdų, kuriais reikšmės priklauso nuo faktų, pripažinimas – tai ekstensijų intensionalizavimas ir jo modeliavimas dvimatėmis matricomis. Dvimatės matricos yra vėlesnės analitinės filosofijos teorinis produktas, tiesiogiai reikšmingas aptariamoms hipotezės kontekste. Čia trumpai aptarsiu du pagrindinius dvimačių modalinių matricų interpretavimo būdus (daugiau apie skirtingas galimų pasaulių semantikos interpretacijas ir jų taikymą šiuolaikinėje sąmonės filosofijoje žr. Dagys 2012).

Atsižvelgiant į tai, kaip kalbinių išraiškų ar jas atitinkančių minčių semantinis turinys priklauso nuo pasaulio ir epistemiškai galimų jo alternatyvų, šiuolaikinėje filosofijoje mėginama adaptuoti deiktinių išraiškų analizei Davido Kaplano sukurtą abstraktų modelį ir kiekvienos sąvokos ar teiginio modalines savybes perteikti dvimate matrica, kurios vertikalioje ašyje sužymėti ga-

limi pasauliai, suprantami kaip atliekantys faktinio pasaulio funkciją, o horizontalioje ašyje – galimi pasauliai, lemiantys sąvokos ekstensiją ar teiginio loginę reikšmę. Bet kurioje vienoje horizontalioje matricos eilutėje faktiniu laikomas galimas pasaulis nekinta ir todėl visoje eilutėje pateikiama loginių reikšmių konfigūracija atspindi sąvokos ar teiginio modalinį profilį – reikšmės priklausomybę nuo faktinio pasaulio ir kontrafaktinių galimų pasaulių. Tariant, kad kuris nors iš galimų pasaulių yra faktinis, šio pasaulio indeksu pažymėta matricos eilutė užpildoma svarstant kitus galimus pasaulius kaip kontrafaktinius. Pavyzdžiui, teiginys gali būti būtinai teisingas, jei faktiniu pasauliu laikysime vieną, bet ne kitą galimą pasaulį. Todėl teiginiui s sudarytoje matricoje vertikali matricos ašis gali būti mąstoma kaip teiginio „ $\Box s$ “ („būtinai s “) loginės reikšmės priklausomybė nuo to, kuris galimas pasaulis laikomas faktiniu. Tokiu būdu modalizuotas teiginys „ $\Box s$ “ bus teisingas, jei ir tik jei visos teiginio s loginės reikšmės faktiškumo indeksu pažymėtoje matricos eilutėje bus „tiesa“. Bet kuriame viename matricos stulpelyje svarstomas kontrafaktinis pasaulis nekinta, o visas stulpelis atspindi teiginio loginės reikšmės šiame kontrafaktiniame pasaulyje priklausomybę nuo to, koks pasaulis laikomas faktiniu. Tokios matricos įstrižainėje išdėstyta reikšmių konfigūracija atspindi sąvokos ekstensijos ar teiginio loginės reikšmės priklausomybę nuo galimų pasaulių, kurie sykiu yra mąstomi kaip faktiniai.

Chalmersas, sugretindamas dvimatės matricos horizontaliose eilutėse ir įstrižainėje aprašomus modalumus su Kripke's metafiziniu ir episteminu modalumais, rašo: „ S yra epistemiškai galimas apytikriai, kai S

gali būti atsižvelgiant į viską, ką žinome (*for all we know*), o *S* yra epistemiškai būtinas apytikriai, kai galime žinoti, kad *S*. Gilaus episteminio būtinumo samprata peržengia šią priklausomybę nuo kintančio individo pažinimo būvio ir išreiškia tam tikrą racionalų privalėjimą (*rational must*): teiginys yra giliai epistemiškai būtinas, kai tam tikra prasme jis racionaliai privalo būti teisingas. Ši samprata gali būti suprantama įvairiai, tačiau [...] galime sakyti, kad *S* yra giliai epistemiškai būtinas, jeigu jis yra *a priori*, t. y. jeigu *S* išreiškia tikrą ar potencialų *a priori* pažinimą“ (Chalmers 2004: 180).

Pasak Chalmerso, pirminės intensijos požiūriu būtinų teiginių aprioriškumas grindžiamas ne deskriptine sąvokų semantika, bet kyla iš to, kad „gebėdami pažinti, ką nurodo mūsų sąvokos, kai žinome, koks yra faktinis pasaulis, mes gebame pažinti, ką mūsų sąvokos nurodytų, jei faktinis pasaulis būtų kitoks“ (Chalmers 1996: 59). Kartu Chalmersas teigia, kad nors teiginiai vertinami tik vienos galimų pasaulių aibės požiūriu, yra „dviejų rūšių galimumas ir būtinumas, taikomas teiginiams“ (*ibid.*: 63). Chalmerso interpretacijoje pirminės intensijos yra episteminės intensijos, kurios apibrėžiamos epistemiškai fundamentalių galimų situacijų atžvilgiu. Tokios epistemiškai fundamentalios ar primityvios galimos situacijos bei galimi pasauliai, kuriuos įmanoma apibrėžti kaip tai, kas galėtų būti, atsižvelgiant į tai, ką žinome *a priori*, reikalauja, kad situacijos būtų mąstomos „semantiškai neutraliai“, tai yra situacijų galimumas ar būtinumas neturi priklausyti nuo jų aprašymo ar duoties būdo.

Kitokią nei Chalmerso dvimatės analizės interpretaciją pateikia Robertas Stalnakeris. Pasak jo, terminas gali įgyti kitą

referentą *tik* pasikeitus jo semantinėms savybėms. Be to, skirtingi kontekstiniai duoto sakinio turinį nustatantys veiksniai gali lemti ir sakinio semantikos skirtingumą. Dvimatės analizės interpretacijas, kurių požiūriu semantinės kalbinių išraiškų savybės išlieka pastovios visuose matricos taškuose, Stalnakeris vadina semantine interpretacija. Metasemantinės interpretacijos požiūriu, semantinę vardo funkciją apibrėžia faktas, kad vardas turi konkretų referentą. Savąją dvimačių matricų interpretaciją Stalnakeris vadina metasemantine, nes „antroji matricos dimensija atspindi faktus, dėl kurių svarstoma išraiška turi tą semantinį turinį, kokį ji turi“ (Stalnaker 2004: 310). Jis teigia, kad semantinė ir metasemantinė interpretacijos iš esmės skiriasi dėl skirtingų to, kas laikoma intencionalių turiniu, sampratų. Metasemantinės interpretacijos požiūriu, kalbinėms išraiškoms priskiriamas antrinių intensijų lygio pažintinis turinys, o semantinės interpretacijos požiūriu, pažintinį išraiškų turinį apibrėžia pirminės jų intensijos. Pasak Stalnakerio, dvi interpretacijos „remiasi skirtingomis prielaidomis apie tai, ką galime kognityviai pasiekti, nes jos skirtingai interpretuoja, kas yra kognityvinė prieiga“ (*ibid.*: 311). Todėl semantinė interpretacija remiasi internalistine pažinimo samprata: sąvokų referencijos nustatomos vidinių, sąvokų vartotojui *a priori* pažinių savybių pagrindu. Semantinės kalbinių išraiškų savybės čia griežtai ar bent apytiksliai fiksuojamos nepriklausomai nuo faktinio pasaulio specifikos ir išlieka tokios visuose galimuose pasauliuose. Kalbinių išraiškų reikšmės čia priklauso visų pirma nuo šių joms *a priori* priskiriamų savybių. Faktinio pasaulio faktams ir objektams čia tenka antraeilis vaidmuo. Metasemantinė

dvimatės analizės matricų interpretacija iš esmės remiasi eksternalistine semantinio ir pažintinio turinio samprata. Skirtingai nei internalistinėje semantinėje koncepcijoje, sąvokų referentai čia nėra nustatomi vien remiantis introspekciškai pažiniu sąvokų turiniu, o veikiau priešingai – faktinės žymimų objektų ir individų savybės čia nulemia semantines kalbinių išraiškų savybes, o kartu ir su jomis siejamas deskripcijas. Stalnakeris ir Blockas, kalbėdami apie kontrafaktinius sprendimus, apeliuoja į holizmą: „mūsų samprotavimas apie deramą episteminę reakciją į įvairias kontrafaktines situacijas yra veikiamas ne tik mūsų sąvokų, bet ir implicitinių ar eksplicitinių teorijų bei bendrų metodologinių principų, kuriuos mes perėmėme kartu su mūsų mokslinė kultūra – visko, ką ‘mes’, kurie atliekame šiuos mintinius eksperimentus, manome“ (Block ir Stalnaker 1999: 43). Todėl galima tvirtinti, kad metasemantinė dvimatės analizės interpretacija „nepateikia jokių *a priori* teisingumo ar pažinimo aiškinimų ar reprezentacijų ir ji nepriklauso nuo jokios *a priori* sampratos“ (Stalnaker 2004: 312).

Semantinių savybių nepriklausomumas nuo faktinių aplinkybių, būdingas semantinei dvimatės analizės matricų interpretacijai, artimas pozityvistų siekiui atskirti kalbos klausimus nuo fakto klausimų ir parodyti, kad visi nesutarimai yra semantikos, kitaip sakant, lingvistiniai klausimai, arba fakto klausimai, t. y. empiriškai išsprendžiami nesutarimai. Semantinė internalistinė dvimačių modalinių matricų interpretacija įmanoma tik pripažįstant griežtą kalbinio bei faktinio žinojimo skyrimą. Tačiau, kaip teigia Stalnakeris, „būtų puiku, jei turėtume neutralią kalbą su vidujai paremta semantika, kalbą, kurios interpretavimas

nereikalautų jokių faktinių prielaidų ir kuri galėtų pateikti išsamų pasaulio ir visų galimų pasaulių aprašymą. Būtų puiku, jei egzistuotų grynai episteminė, *a priori* pasiekiamą erdvę, kurioje galėtume lokalizuoti mūsų nesutarimus dėl to, koks yra faktinis pasaulis. <.> Kai nesutariame dėl to, ką turėtume aptikti faktiniame pasaulyje, galime nesutarti dėl to, kas yra įmanoma – dėl to, kokia yra galimybių erdvė, kuria remdamiesi interpretuojame kalbą ir mintis“ (*ibid.*: 319). Griežtas racionalistinis introspekciškai prieinamo semantinio turinio atskyrimas nuo faktinių referentų vargiai įmanomas, jei sutiksime, kad „tai, ką sužinome įsisavindami sąvoką, nėra vien tai, ką sužinome, vien dėl to, kad įsisavinome tą sąvoką. Tad nuo pat pradžių įsisavinamas sąvokinį ir nesąvokinį pagrindą turinčios informacijos ir perėjimų mišinys“ (Horgan and Henderson 2011: 46).

Sakydamas, jog semantinė ir metasemantinė dvimačių matricų interpretacijos reprezentuoja priešingas – internalistinę ir eksternalistinę – intencionalumo sampratas, Stalnakeris ironiškai teigia, jog ginčas tarp dviejų intencionalumo sampratų iš esmės yra lygiavertis mosavimui rankomis. Tačiau jei remsimės prielaida, jog dvi aptartos modalinių matricų interpretacijos bent apytiksliai reprezentuoja įmanomas teorines alternatyvas, prieisime prie išvados, jog Pavilionio prasmės kaip neverbalinio kontinuumo hipotezė reikalauja ne episteminės, bet metasemantinės interpretacijos. Episteminė interpretacija, net jei ją būtų įmanoma suformuluoti apsieinant be įgimtų idėjų postulavimo, nesuderinama su aptariama prasmės koncepcija, viena vertus, todėl, kad pirminės ir pamatinės sąvokų intensijos čia traktuojamos atsietai nuo jų

susidarymo ir vartojimo konteksto, suabsoliutinant sąvokinius ryšius ir jais grindžiamą *a priori* pažinimo galimybę, antra vertus, hipostazuojama svarstomų galimų pasaulių aibė, kas reikalauja idealizuoto neutralaus sąvokinio aparato postulavimo. Žinoma, reikia pripažinti, jog tai tik hipotetinė išvada, o išsamus Pavilionio teorijos santykio su galimų pasaulių semantika nustatymas reikalautų nuodugnesnio tyrimo, įtraukiančio į svarstymą ir Hintikkos intencionalumo kaip intencionalumo koncepciją.

V.

Pasak Pavilionio, „adekvatus pasaulio ir natūralios kalbos santykio supratimas, mūsų požiūriu, numato nuorodą į kalbos vartotojus ne tik kaip į referentus (ekstensijas, denotatus), bet visada ir kaip į subjektus, interpretuojančius kalbines išraiškas [...] apibrėžtos disponuojamos informacijos apie pasaulį pagrindu“ (Pavilionis 1983: 86). Taigi, kad ir kokią intencionalumo interpretaciją priimtume, neverbalinio prasmės aiškinimo atveju turėtų būti akivaizdu, kad kalbos išraiškų prasmės tyrimas reikalauja išeiti už natūraliosios kalbos sistemos ribų „į ekstralingvinių realijų pasaulį, bent jau į kalbos vartotojų *konceptualių prielaidų* pasaulį“ (Pavilionis 1981: 48). Šiuo atveju natūralios kalbos vartojimo relevantiško konteksto sampratos revizija reikalauja peržiūrėti semantikos ir pragmatikos santykį, įvedant pragmatinės presupozicijos sąvoką, „kuri siejama su pačiais *kalbos vartotojais* ir yra jų vadinamosios propozicinės nuostatos objektas“ (*ibid.*: 78).

Nekvestionuojant pačios teorijos pagrįstumo ar adekvatumo, kyla klausimas, ar filosofinė kalbos teorija, sprendžianti prasmės klausimą neverbalinio ar iki-kal-

binio konceptualinio lygmens postulavimu, gali būti priskiriama analitinės pakraipos filosofijai, ar ji neatsiduria analitinės tradicijos paraštėse? Tokią nuostatą išreiškia Michaelas Dummettas, tvirtindamas, jog „pastaraisiais metais, daugybė analitinių filosofų [...] atmetė kalbos pirmumo pirmumą mąstymo atžvilgiu ir mėgino paaiškinti mąstymą nepriklausomai nuo jo išraiškų, ir tada tokia ankstesne (*prior*) filosofine mąstymo teorija pagrįsti kalbos aiškinimą. Atrodytų, taip jie atsisako analitinės filosofijos fundamentalios aksiomos ir *todėl nebėra analitiniai filosofai*“ (Dummett 1991: 3, kursyvas mano – J. D.). Tai iš dalies turėtų būti priimtina Pavilioniui, atsižvelgiant į tai, jog jis nelinkęs nekritiškai priimti nė vienos iš jo aptariamų analitinės filosofijos teorijų ar koncepcijų. Negalima pamiršti, jog nuo pat pradžių ta hipotezė buvo formuluojama kaip analitinei filosofijai priskiriamų koncepcijų *kritikos* pagrindas. Kita vertus, Dummettas tuoj pat priduria: „Praktiškai šis pokytis reikšmingas tik pradžioje – kai jų pradinė mąstymo teorija jau suformuluota, viskas vyksta taip, kaip anksčiau. Taip yra todėl, kad nors jie ir prieštarauja tradicinei analitinės filosofijos aiškinimo strategijai, tačiau priima ir naudoja tas pačias bendras doktrinas apie minčių ir sakinių struktūrą; skiriasi tik tai, kuri kuria paaiškinama“ (*ibid.*: 4). Trečia vertus, pačioje analitinės filosofijos tradicijoje, ypač XX a. pabaigoje ir XXI a. pradžioje, koegzistuoja gausybė skirtingų koncepcijų ir požiūrių, pradedant jau minėtais Quine’u ar Fodoru ir baigiant Chalmersu, Stalnakeriu ar kt. Ši situacija vis dažniau verčia spręsti platų arba gilų, bet abiem atvejais labai painų ir keblų „analitinės filosofijos“ sąvokos apibrėžimo, tradicijos tapatybės klausimą, kartais laikomą

viena opiausių dabartinės analitinės filosofijos problemų. Vis dažniau imama abejoti, ar apskritai įmanoma apibrėžti analitinę filosofiją, ar esama jai vieningą pagrindą teikiančių tezių ar metodologinių prielaidų. Tai, savo ruožtu, leidžia suabejoti bent jau dichotomijos „analitinė vs kontinentinė/ hermeneutinė/fenomenologinė filosofija“ produktyvumu.

Tam tikra prasme toks „analitinės filosofijos“ sąvokos reliatyvizavimas nuosekliai išplaukia iš Pavilionio prasmės, kaip neverbalinio kontinuumo tezės, pagal kurią nepripažįstamos jokios absoliučios ir nekintamos semantinės distinkcijos, apibrėžimai, o tapatybės priskiriamos episteminiam, o ne metafiziniam modalumui. Retrospektyviai žvelgdamas į savo konceptualių sistemų hipotezę, Pavilionis kelia retorinius klausimus: „Ar priešprieša tarp dviejų dominuojančių prasmės analizės būdų Vakarų filosofijoje nėra iliuzinė? T. y. priešprieša tarp fenomenologinės prieigos (kuriai priskirčiau ir klasikines Husserlio,

Heideggerio, Merleau-Ponty stuidjas, ir šiuolaikines hermeneutines Gadamerio, Habermaso, Ricoeuro, bei kitų doktrinas) ir analitinės (kurią šiuo atveju sieju su Davidsono, Kripkes, Putnamo, Searle'o ir Hintikkos studijomis). Ar nėra nieko bendra joms ir vedančiai Algirdo Greimo prancūzų semiotikos mokyklai? Ir galiausiai, ar nėra poreikio konstruktyviai panaudoti šių kalbos ir reikšmės tyrimų kryptių rezultatus ir permainoms pačioje kalbos ir reikšmės analizės metodologijoje?“ (Pavilionis 1990: 267).

Apibendrinant galima pažymėti, jog nors Rolando Pavilionio filosofinė kūryba dažniausiai pagrįstai priskiriama analitinei tradicijai, į kurią ji sklandžiai įsilieja, atsižvelgiant į autoriaus intencijas, ji negali būti vienareikšmiškai įsprausta į šios tradicijos rėmus ir veikiau yra persmelkta pastangos rasti sąlytį tarp analitinės kalbos filosofijos ir hermeneutinės tradicijų, įveikti neretai dogmatiškai primetamą šių tradicijų perskyrą.

LITERATŪRA

Baranova, J. (sud.) 2000. *Lithuanian Philosophy: Persons and Ideas*. Washington: The Council for Research in Values and Philosophy.

Burge, T. 1992. Philosophy of Language and Mind: 1950–1990. *Philosophical Review* 101: 3–52.

Chalmers, D. 1996. *The Conscious Mind: In Search of a Fundamental Theory*. New York: Oxford University Press.

Chalmers, D. 2004. Epistemic Two-Dimensional Semantics. *Philosophical Studies* 118: 153–226.

Dagys, J. 2012. Šiuolaikinė psichofizinio reduktyvizmo ir antireduktyvizmo polemika ir jos metodologinės išdavos. *Problemos* 2012 Priedas: 22–36.

Dummett, M. 1991. *The Logical Basis of Metaphysics*. Cambridge: Harvard University Press.

Fomichev, V. A. and Fomicheva, O. S. 1994. The Theory of Dynamic Conceptual Mappings and

Its Significance for Education, Cognitive Science, and Artificial Intelligence. *Informatica* 18: 131–148.

Gochet, P. 2006. Quantifiers, Being, and Canonical Notation. In: D. Jacquette (ed.). *A Companion to Philosophical Logic*. Oxford: Blackwell, p. 265–280.

Gorskij, D. P. 1983. Предисловие редактора книги. In: Pavilionis R. *Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка*. Москва: Мысль, с. 3–7.

Henderson, D. K. ir Horgan, T. 2011. *The Epistemological Spectrum at the Interface of Cognitive Science and Conceptual Analysis*. Oxford: Oxford University Press.

Mickūnas, A. 1985. Kad tik ne žmogus: filosofija dabarties Lietuvoje. *Metmenys* 51: 145–162.

Pavilionis, R. 1970. Mašininio vertimo galimybės. *Problemos* 5: 76–85.

Pavilionis, R. 1981. *Kalba. Logika. Filosofija: šiuolaikinių loginių-filosofinių kalbos koncepcijų analizė*. Vilnius: Mintis, 1981.

Pavilionis, R. 1983. *Проблема смысла: современный логико-философский анализ языка*. Москва: Мысль.

Pavilionis, R. 1990. *Meaning and conceptual systems*, translated by H. Campbell Creighton. Moscow: Progress, 1990.

Pavilionis, R. 2005. *Prasmė ir tapatumas, arba Kelionė į save*. Vilnius: Mokslo tyros institutas.

Stalnaker, R. 2004. Assertion Revisited: On The Interpretation of Two-Dimensional Modal Semantics. *Philosophical Studies* 118: 299–322.

Šaulauskas, M. P. 2010. Rolandas Pavilionis. In: *Visuotinė lietuvių enciklopedija*, t. 17. Vilnius, p. 676.

NOTES ON PAVILIONIS' IDEA OF NONVERBAL CONTINUUM

Jonas Dagys

Abstract. The paper discusses the hypothesis of continuous nonverbal conceptual system, or nonverbal continuum, proposed by Rolandas Pavilionis. It attempts to provide an overview of the sources of inspiration as well as theoretical presuppositions of the hypothesis, its relation to the theory of W.V.O. Quine and contemporary frameworks of modal semantics. Finally, the status of the hypothesis against the background of analytical philosophy. It is claimed that Pavilionis' philosophical corpus is justifiably considered as belonging to analytical tradition of philosophy with which it smoothly connects, while also, in accordance to the author's intentions, it cannot be fitted strictly within the limits of this tradition, as it is also saturated with an urge to seek connections between analytic and hermeneutic traditions, to overcome the oft dogmatically imposed dichotomy between them.

Keywords: Rolandas Pavilionis, nonverbal continuum, meaning, semantics, analytic philosophy.

Įteikta 2014 m. rugsėjo 30 d.